

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2019.4.3>

Закаль О.О.,

аспірантка кафедри аграрного права,
земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука
юридичного факультету

Національного університету біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0000-0003-4231-1299

КОНЦЕПЦІЯ ЗАХИСТУ КЛІМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

THE CONCEPT OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN THE FIELD OF CLIMATE

Одним з найактуальніших викликів людства є глобальна зміна клімату. Особливе занепокоєння викликає зростання кількості природних катаклізмів, що спостерігається в останні десятиліття. Натепер накопичено достатню кількість фактів, які свідчать про те, що кліматичні зміни на планеті, які відбулись у відносно короткій проміжок часу, є критичними. Дедалі актуальнішим постає питання впливу наслідків природних змін на існування цивілізації.

Питання захисту прав людини неможливо уявити без належного забезпечення реалізації прав, що безпосередньо пов'язані зі зміною клімату. У статті сформульовано концепцію захисту саме «кліматичних прав» людини. Ключовою основою проблематики цієї концепції є постановка її підґрунтя, основоположними джерелами для дослідження якої є визначення терміна «кліматичні права» людини. Формулювання концепції захисту «кліматичних прав» людини не знайшло чіткого визначення в еколого-правовій літературі. Відсутнє розуміння походження та класифікація кліматичних прав людини.

Метою цієї статті є загальний аналіз абсолютно нової підкатегорії четвертого покоління прав людини, а саме «кліматичних прав». Автором здійснено огляд та формулювання за чіткими критеріями класифікації цих прав людини та характеристика історіографічних засад і особливостей виникнення деяких з таких прав. Проведено розмежування «екологічних прав» та «кліматичних прав» людини внаслідок їх тісного взаємозв'язку з відповідними чинниками та сферами впливу, що впливають на процес їх становлення. Проаналізовано особливості правового регулювання захисту кліматичних прав людини та наведено приклади діяльності правозахисних організацій у галузі захисту груп населення, що постраждали внаслідок зміни багатовікового режиму метеорологічних процесів на певній території.

Ключові слова: клімат, екологічні відносини, права людини, кліматичні права людини, покоління прав людини.

One of the most pressing problems of humanity – global climate change. Increasing number of natural disasters observed in recent decades is of particular concern. There were accumulated great number of sufficient facts which showed that climate changes occurred in a relatively short period of time were critical. The influence of the effects of environmental changes on the existence of civilization is one of the most pressing question roe today.

The human rights issues cannot be imagined without the implementation of “climate change rights”. The article defines the concept of protection of “climate human rights”. The problem of key sources of this concept is the formulation of consideration the main sources of research which is to make a definition of term “climate human rights”.

Besides, the concept of protection of “climate human rights” was started exploring. However, ecological and legal literature has not defined a clear definition and classification of these rights. In addition to that, there is not understanding of the origin and typology of this category of human rights.

The main purpose of this article is to make a general analysis completely new sub-category of fourth generation human rights, namely the “climate human rights”. The review and formulation of clear standarts for the classification of these human rights and characteristics of the historical foundations and features some of these rights. It was provided to made a segregation between “environmental human rights” and human rights in the field of climate due to their close relationship with the relevant factors and the spheres of influence that affect the process of their formation.

Futhermore, it was analyzed legal regulation protection of the “climate human rights” and activities of human rights organizations in the field of advocacing people groups who suffered as a result of climate changes.

Key words: human rights, climate human rights, generation of human rights.

Постановка проблеми. Одним з актуальних питань протягом усього існування людства залишається питання прав людини, а також можливість їх реалізації. Утвердження, забезпечення, реалізація прав людини є важливим показником у державі, який вказує на її демократичність, соціальність, а також на те, що така держава є правовою. Гарантії дотримання прав людини та їх захисту закріплені

як у національних, так і у міжнародних нормативних актах.

Стан наукового дослідження проблеми. Проблеми захисту екологічних прав людини були предметом дослідження таких учених, як: В. Костицький, А. Гетьман, Г. Анісімова, Ю. Шемшученко. Однак питання захисту саме кліматичних прав людини в еколого-правовій літературі залишилось не досить вивченим.

Метою цієї статті є загальний аналіз абсолютно нової підкатегорії четвертого покоління прав людини, а саме «кліматичних прав», класифікація цих прав людини та характеристика історіографічних засад і особливостей виникнення деяких з таких прав.

Виклад основного матеріалу. Розділ II Конституції України присвячений безпосередньо правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина. Першим універсальним міжнародним документом у сфері захисту прав людини є Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Ця декларація виступає підґрунтям для всіх наступних нормативно-правових актів як національного, так і міжнародного характеру [1, с. 29].

Права – це насамперед можливість індивіда певним чином діяти чи утриматись від таких дій. Право – це безпосередньо те, що дає змогу забезпечити своє нормальне існування, свій розвиток, задоволення власних потреб. Причому якщо йдеться про основні права, то це саме ті можливості, без яких людина не може нормально існувати. Права людини – це насамперед її можливості існувати й розвиватися як особистість. Жодна людина не може бути позбавлена таких можливостей, адже інакше вона не зможе сформувати, розвивати, проявити себе саме як людина, як особистість незалежно від місця, часу та умов її існування. З цього боку права людини мають бути невідчужуваними, тобто невід'ємними від людини [2, с. 340].

Основні права й свободи забезпечують різні сфери життя людини: особисту, політичну, соціальну, економічну, культурну. Відповідно до цього вони й структуруються по групах і найменуваннях. Варто мати на увазі, що ці права належать не тільки до різних сфер життєдіяльності, також вони розрізняються і у хронологічному порядку – за часом свого виникнення. Саме ця обставина тісніше всього пов'язана з появою термінологічного поняття «покоління прав людини» [3, с. 78].

Перше покоління прав людини – невідчужувані особисті і політичні права. Вважається, що права першого покоління – це основа інституту прав людини, до них належать: право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на гідність особи, право на недоторканність приватного життя, свобода совісті і свобода думки тощо. Вони інтерпретуються міжнародними документами як невідчужувані й не підлягають обмеженню. Деякі західні фахівці схильні до того, що саме ці права слід розглядати як власне «права людини», вважаючи, що права інших поколінь є всього лише «соціальними домаганнями».

Друге покоління прав людини – соціальні, економічні і культурні права (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу, захист материнства і дитинства та ін.) сформувалися в процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного становища та підвищення культурного статусу.

Вперше ці права отримали міжнародне визнання в Загальній декларації прав людини (1948 р.). Визнання прав другого покоління означало суттєві зміни в концепції прав людини. В основі цих змін лежало позитивне розуміння свободи як реальної можливості здійснення своєї волі нарівні з іншими людьми. Володіння свободою, що розуміється таким чином, передбачає не просто відсутність примусу з боку інших людей, але наявність певних можливостей, зокрема, матеріальних ресурсів – у іншому разі людина часто не може скористатися своїм правом. Приклади: конституції XX ст. (Мексиканські Сполучені штати; Італійська Республіка (1917 р.)), доповнення і поправки до старих конституцій у період після II Світової війни, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.

Третє покоління прав людини можна назвати солідарними (колективними), тобто правами всього людства – правами людини, правами народів, правами нації, правами спільності та асоціації. Це право на мир, безпеку, незалежність (самовизначення народів), на здорове навколишнє природне середовище, на соціальний і економічний розвиток як людини, так і людства загалом. Процес формування третього покоління прав людини почався після Другої світової війни. Правомірним буде відзначити, що природа прав третього покоління становить предмет дискусій. Так, наприклад, Р. Мюллерсон вважає, що третє покоління прав людини можна назвати правами людини й правами народів: право на мир, на здорове навколишнє природне середовище або на соціальний і економічний розвиток належать кожній людині окремо, але й кожному народу й навіть, можна сказати, людству загалом. Безсумнівно, можливість користування указаними правами належить конкретній людині.

Однак варто підтримати позицію, що особливість цих прав у тому, що вони насамперед є колективними правами й можуть здійснюватися не тільки й не стільки окремою людиною, скільки колективом, спільнотою, асоціацією. Нові гучні відкриття у науці стали поштовхом для зародження четвертого покоління прав людини.

Четверте покоління прав людини – це правова відповідь викликам XXI століття, коли йдеться вже про виживання людства як біологічного, про збереження цивілізації, про подальшу космічну соціалізацію людства. Народжується нове, четверте покоління прав, і відповідно, виникають міжнародно-правові процесуальні інститути, що забезпечують ці права.

Четверте покоління прав людини – це незалежність і альтернативність особи у виборі правомірної поведінки, що ґрунтується на автономії в межах єдиного правового поля, норм моралі та релігії. Права четвертого покоління вирішують можливості сутності і життя людини, що є невід'ємною частиною сучасного буття в світовому масштабі. Але варто уникати закріплення нових медичних досягнень у правовій нормі до повного з'ясування наслідків

такого втручання в організм людини. Між поколіннями прав людини є взаємозалежність, що виявляється через принцип: реалізація колективних прав не має обмежувати права і свободи особи. Інститут прав людини надзвичайно динамічний і чуйно реагує на зміни, що відбуваються в суспільствах [4, с. 112].

Як зазначає Ю. Шемшученко, права людини – історично мінлива категорія, яка еволюціонує разом із суспільством та державою [5, с. 5].

Питання трактування четвертого покоління прав людини є доволі дискусійним, адже думка світової плеяди вчених розділилась у такому трактуванні. Наприклад, М. Авдєєнкова обґрунтовує таку категорію, як «право на фізичну свободу» [6, с. 23], Г. Романовський вважає, що до четвертого покоління прав людини належать лише право на самогубство та право на евтаназію [7, с. 233], О. Аврамова та О. Жидкова відносять до цієї категорії прав людини: право на зміну статті, клонування, трансплантацію органів, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, штучне запліднення, вільну від дитини сім'ю, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами [8, с. 104].

На нашу думку, саме до четвертого покоління прав людини варто віднести ті права, що виникають внаслідок наукового прогресу, а також глобальних світових криз та викликів, що постають перед світовою спільнотою.

Одна з найактуальніших проблем сьогодення, що постала перед людством, – глобальна зміна клімату. Особливе занепокоєння викликає загальне стрімке зростання динаміки катаклізмів, що спостерігається в останні десятиліття. Натепер накопичилась достатня кількість загальновідомих і маловідомих світової громадськості фактів, які свідчать про різні зміни на планеті, що відбулись у відносно короткий проміжок часу. Тому антропогенний вплив нині посідає чільне місце серед факторів, дія яких зумовлює загальнопланетарні кліматичні зміни.

Захист прав людини тісно пов'язаний зі зміною клімату, адже катастрофічний вплив такого не тільки на навколишнє середовище, але і безпосередньо на життя та здоров'я та благополуччя людей. Разом із тим є загроза виживанню людства як такого. Це безпосередньо впливає на реалізацію нашого права на життя, здоров'я, їжу, житло і т. д.

Водночас процес зміни клімату переважно через його вплив на навколишнє середовище, саме руйнівні наслідки, із якими людство зіштовхується зараз та буде зіштовхуватись у майбутньому через зміну клімату, роблять цю проблему невідкладним питанням порядку денного захисту прав людини.

Частиною другою статті 7 Паризької угоди, ратифікованої Законом України від 14.07.2016 р., передбачено, що адаптація до зміни клімату є глобальним викликом, що постає перед усіма у місцевому, субнаціональному, національному, регіональному та міжнародному вимірах, та є ключовим компонентом і робить внесок у довгострокове глобальне реагуван-

ня на зміну клімату з метою захисту людей, засобів до існування та екосистем, беручи до уваги невідкладні й термінові потреби країн, що розвиваються, що є особливо вразливими до негативних наслідків зміни клімату [9].

Вплив кліматичних криз не лише на навколишнє середовище, але і безпосередньо на життя та здоров'я та благополуччя людей нині є катастрофічним. Враховуючи динаміку таких процесів, є загроза виживанню людства як такого [10].

Статтею 1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачено, що: «у жодному разі народ не може бути позбавлений власних засобів до існування» [11]. І у цьому вбачається тісний зв'язок з глобальною зміною клімату, адже таке явище несе із собою безпосередній та опосередкований вплив на права та свободи людини та громадян, оскільки виникнення кліматичних катастроф тягне за собою посягання на права людини на життя, здоров'я, на чисте повітря, на здорову їжу чи навіть право на особисте селянське господарство.

Забезпечення прав людини в умовах стрімких кліматичних змін неможливе без доступу до об'єктивної інформації. Саме вільний доступ до інформації стосовно відповідних змін є ознакою демократичної спрямованості держави.

Статтею 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права встановлено «свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію».

Прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» стало важливим кроком у сфері дотримання конституційних прав та свобод людини в Україні. Водночас нині в Україні залишається актуальною проблема вдосконалення національного законодавства у галузі інформації [12].

Тому чинниками, які обмежують право людини на доступ до інформації, актуальної про кліматичні зміни, є: непрозорість та недостовірність екологічної інформації, відсутність реакції зі сторони уповноважених на те органів на зауваження громадськості щодо стану нормативно-правової бази. Такі дії є порушенням відповідних положень Орхуської конвенції і вимагає того, щоб були вжиті певні заходи на виправлення ситуації, адже кожен має право жити в навколишньому середовищі, сприятливому для здоров'я та добробуту, та право на своєчасний доступ до інформації про відповідні кліматичні кризи [13].

Окрім того, не так давно світ сколихнула поява абсолютно нової категорії осіб, а саме «кліматичних» біженців, тобто людей, що зазнали впливу стихійного лиха на їхній побут та нормальне функціонування життя та зумовило до зміни місця проживання.

Йдеться саме про права жителів острівних держав, які чи не одні із перших зазнають утиску внаслідок глобальної зміни клімату. Нещодавно комітет з прав людини ООН уперше зазначив, що кліматичних біженців не можна позбавляти права на притулок, якщо їхнє життя перебуває в небезпеці. Видається, що цим рішенням комітет з прав людини ООН

відкриває двері для клопотань про надання притулку, пов'язаних з глобальним потеплінням.

Окрім того, варто зазначити, що Міжамериканською комісією з прав людини було зазначено, що дотримання культурних прав та виживання корінних спільнот залежать від фізичного оточення. Це особливо стосується невеликих острівних держав, над якими нависла реальна загроза. Якщо корінні народи будуть змушені мігрувати в результаті підйому рівня моря, дуже ймовірно, що їхні культурні права будуть порушені. Декларація ООН про права корінних народів (2007) визнає права корінних спільнот застосовувати та відроджувати їхні культурні практики, звичаї та інституції. У ній підкреслюється невід'ємний зв'язок між культурою та землею. Вплив зміни клімату на землю може також суттєво вплинути на права практикувати традиційні способи життя таких категорій осіб.

Висновки. На підставі вищезазначеного пропонуємо таку класифікацію кліматичних прав людини:

- право на безпечне та придатне довкілля;
- право на здорове та продуктивне життя у гармонії з природою;

- право на вільний та безперешкодний доступ до інформації про зміни клімату та його наслідки;
- право кліматичних біженців на притулок;
- право на участь у формуванні кліматичної стратегії;
- право на компенсацію внаслідок продажу квот на випуск парникових газів.

Очевидно, що цей перелік прав людини не є вичерпним, та корпус прав, що потребують захисту, буде розширюватися і надалі.

Оскільки вплив кліматичних криз не лише на навколишнє середовище, але і безпосередньо на життя та здоров'я та благополуччя людей є катастрофічним. Варто зазначити, що питання дослідження кліматичних прав людини виходить за рамки екологічних прав, оскільки «кліматичні права» виникають саме внаслідок настання кліматичних криз, що постали перед людством, а це явище не лише пов'язане з екологією, але і має тісний зв'язок з правами людини та політичною волею, а тому виходить за рамки екологічних прав людини та являє собою нове покоління прав, трансформація яких відбулась внаслідок глобальних цивілізаційних викликів.

Список використаних джерел:

1. Навчальний посібник з теорії держави і права / За ред. В.В. Діаконова. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 147 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум; Ун-т внутр. справ, 2000. 691 с.
3. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Цвік М.В., Петришин О.В. Харків : Право, 2009. 572 с.
4. Права людини : підручник для вузів / Під ред. Т.А. Васильєвої. Москва : Норма, 2001. 573 с. 5; Теорія держави і права : підручник для вузів / під ред. проф. В.М. Корельського і проф. В.Д. Перевалова. 2-е вид., змін. і доп. Москва, 2002, с. 232.
5. Оніщенко Н.М. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія / Кол. авт. ; за ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. Київ, 2007. 424 с.
6. Авдеєнкова М.П. Право на фізическую свободу. *Государство и право*. 2005. № 3. С. 19–23.
7. Романовский Г.Б. К вопросу о праве на смерть как юридической основе легализации эвтаназии и самоубийства. *Медицне право України: проблеми управління та фінансування охорони здоров'я* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з медичного права (II Міжнародної науково-практичної конференції з міжнародного права) (23–24 квітня 2009 р., м. Львів) / Упор. Сенюта Г.Я., Терешко Х.Я. Львів : ЛОБФ «Медицина і право», 2009. С. 232–234.
8. Аврамова О. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми. *Право України*. 2010. № 2. С. 101–107.
9. Паризька угода від 12.12.2015 р. Угоду ратифіковано Законом від 14.07.2016 р. № 1469-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_161.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_043.
11. Методичні рекомендації на тему: «Доступ до інформації в Україні та світі» м. Краматорськ. 2016 р. URL: <http://justice-dn.gov.ua/index.php/19-publiczna-informatsiya/1075-dostup-do-informatsiji-v-ukrajini-ta-sviti>.
12. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI.
13. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція). Конвенцію ратифіковано Законом № 832-XIV від 06.07.99 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_015.